

# ÖMER FUÂDÎ'NİN DEVRAN HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ VE DEVRAN RİSALESİ\* \*\*

Ömer Fuadi's Opinion About Devran and His Devran Risala

İbrahim Ethem ARIOĞLU\*\*

## Öz

Tasavvuf kendine özgü düşünce sistemi ve bu sistemin ortaya koyduğu birikimleri ve eserleri ile tasavvuf edebiyatı, tekke edebiyatı, dinî tasavvufî Türk edebiyatı, tasavvufî halk edebiyatı olarak adlandırılan alanlar içerisinde yer almıştır. Tasavvuf düşüncesinin kurumsallaştığı yerler olan tekke ve tarikatlar yüzyıllar öncesinden günümüze canlılığını ve etkisini sosyal ve kültürel hayat içerisinde göstermektedir. Tekke ve tarikata bağlı dervişlerin, erenlerin, mutasavvıfların tek başlarına veya toplu olarak gerçekleştirdikleri zikir, semâ ve devran olarak adlandırılan ibadet ve ritüel biçimleri tasavvuf düşüncesinin ve edebiyatının temel noktaları arasında yer almaktadır. Kelime olarak “dönmek, dolaşmak” anlamına gelen ve müridin, sufinin tek veya toplu olarak gayr-i ihtiyari veed hâli içerisinde zikir yapması, dönmesi durumu olarak bilinen “devran” konusu, özellikle Osmanlı fikir ve düşünce hayatında tartışılan ve lehinde, aleyhinde uzun uzun değerlendirmelerin yapıldığı, eserlerin yazıldığı bir alan olmuştur. Din âlimleri (medrese uleması) konuya haramlık ve cevazlık boyutuyla yaklaşırken, tasavvuf erbabı ise lehde düşünceler ortaya koyarak çeşitli eserler kaleme almışlardır. Böylece devran konusu, tartışmaların çıktığı andan günümüze sosyal hayatımızda geniş bir ilgi alanı oluşturmıştır. Bu çalışmamızda; kütüphanelerden tespit edilen yazma bir esere dayanarak, Halvetiyye'nin önemli kollarından Şâbâniyye halifelerinden Ömer Fuâdî'nin (1559-1639) “Devran Risalesi” ve “Devran” hakkındaki görüşleri, tasavvuf musikisi, sema ve zikir konularından hareketle, Türk tasavvuf edebiyatı boyutu da dikkate alınarak değerlendirilmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Ömer Fuâdî, Şâbâniyye, devran ve sema, Devran Risalesi, tekke-tasavvuf edebiyatı

## Abstract

Sufism has been included in the fields called Sufi literature, tekke literature, Religious-Sufi Turkish Literature and Sufi folk literature with its unique system of thought and its accumulations and works revealed by this system. Tekke and sects, which are the places where Sufi thought is institutionalized, show their vitality and influence in social life from centuries ago to the present. The so-called forms of worship and ritual, such as dhikr, sema and devran, performed by dervishes of Tekke and sect alone or collectively, are among the main points of Sufi thought. The subject of “devran”, which means “to return” as the word and is known as the situation of the disciple or Sufis to chant and return in a discretionary, ecstatic state alone or collectively, has been an area of discussion, especially in Ottoman thought life, in which lengthy evaluations are made in favor or against, and works written. Religious scholars (Madrasah Ulama) approached the subject with the dimensions of impermissibility and permissibility, while Sufi people came up with ideas in favor and penned various works. Thus, the issue of devran has created a wide area of interest in our social life from the moment of the debates. In this study, the opinions of Omar Fuadi (1559-1639), one of the caliphs of the Shabaniyye sect, one of the important branches of Halvetiyyah, on “Devran Risalesi” and “Devran”, along with the subjects of Sufi music, sema and dhikr, evaluated by considering the aspect of Turkish Sufi literature as well.

**Keywords:** Ömer Fuadi, Shabaniyye, devran and sema, Devran Risalesi, tekke-sufi literature

\* Makalenin Geliş Tarihi: 29.07.2019, Kabul Tarihi: 12.09.2019. DOI: 10.34189/hbv.91.007

\*\* Bu çalışma, Kastamonu Üniversitesi'nin 04-06 Mayıs 2012 tarihlerinde düzenlenmiş olduğu Uluslararası Şeyh Şâban-ı Veli Sempozyumu'nda, “Ömer Fuâdî'nin Devrân Hakkındaki Görüşleri ve Devran Risâlesi” başlığıyla sunulan yayımlanmamış bildirinin genişletilerek makaleye dönüştürülmüş halidir.

\*\*\* Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, iearioglu@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4051-3700>

## 1. Giriş

Tasavvuf düşüncesi Türk kültürü, edebiyatı ve tarihinde yüzyıllardır varlığını sürdüren bir unsur olarak özellikleri, temsilcileri, ortaya konulan eserleri ve kaynakları ile halk hikmetinin ve kültürünün temel dinamikleri arasında yerini almıştır. İnsanı temele alan ve olgun bir insan modeli oluşturmaya çalışan tasavvuf düşüncesi, kendine özgü usûl ve yolları genel olarak mutasavvıf ve kâmil mürşid olarak adlandırılan temsilcileri ile sistemli hâle getirilmiştir. Tarikat öncüleri pirlere, sufilere, mutasavvıflara ve kurucularına İslam dininin mistik yorumu olarak kabul edilen tasavvuf düşüncesinin kurumsallaşması olan tarikat, dergâh, zaviye ve tekkeler ile düşüncelerini ortaya koymuşlardır.

Tasavvuf düşüncesinin hayat bulduğu ve uygulama alanı olarak karşımıza çıkan tekke, zaviye ve dergâh olarak adlandırılan mekânlar aynı zamanda ilim, irfan, ibadet, zikir, fikir, sohbet, sanat, yardımlaşma, barınma, güvenlik, sağlık ve spor gibi alanlarda görülen fonksiyonel bir yapı özelliğine de sahipti (Kara, 2015: 16-19). Bu fonksiyonel yapı tasavvuf düşüncesinin sadece insanın inanç ve ibadet ihtiyaçlarına değil aynı zamanda hayatının her alanına hitap ettiğini göstermektedir. İşte bu alanlardan birisi de edebi özellikleri de olan tekke-tasavvuf edebiyatı veya dinî tasavvufî Türk edebiyatı olarak da ifade edilen binlerce eserin oluşturduğu yazılı kaynaklardır. Kendine has üslubu, içeriği, türleri, vezni, konuları, kişileri, temsilcileri ve şairleri ile bu edebiyat millî düşünce ve edebiyatımızın en geniş örneklerinin yer bulduğu bir alan olmuştur. Bu edebiyatın nazım türleri kendine özgü nazım şekilleri ile eserlerini meydana getirmiştir. Allah hakkında, İslam'ın beş şartı hakkında, peygamberler hakkında, din ve tasavvuf yolunun büyükleri hakkında ve genel olarak dinî-tasavvufî anlamda yazılan nazım türleri ile (Güzel, 2012: 12-14) zengin bir edebi gelenek ve bu geleneğe ait pek çok yazılı eser meydana gelmiştir. Bu türlerden birisi de tasavvuf musikisinin temel konularından birisi olan devran, semâ ve zikir hakkında kaleme alınan eserlerdir. Bu eserler aynı zamanda tasavvuf terimlerinin (Yılmaz, 2014: 140) anlatıldığı ve açıklandığı kaynaklardır. Yine türler içerisinde “dinî-tasavvufî anlamda yazılan nazım türleri” başlığı altında yer alan “tarikât-nâme” olarak bilinen eserler tasavvuf ve tarikatların ana esasları ile âdâb ve erkânına ait bilgileri veren ve öğreten kaynaklardır. Bu anlamda tasavvuf ve tarikatların ana konularından musiki, semâ ve zikir konularının yer aldığı eserler olan “devran” hakkında yazılan risale ve kitapları da bu edebiyatın türleri arasında sayabiliriz.

Bu makalede, Anadolu’da ortaya çıkan tarikatlar arasında yer alan Şeyh Şâbân-ı Veli’nin kurucusu olduğu Şâbâniyye’nin önemli halifelerinde olan Ömer Fuâdî’nin kütüphanelerde yazma bir eser olarak yer alan Devran Risalesi; tasavvuf musikisi, semâ ve zikir kavramları, Halvetilik ve Şâbâniyye gibi konular ekseninde değerlendirilmeye çalışılacaktır.

## 2. Ömer Fuâdî: Hayatı ve Eserleri

Ömer Fuâdî, küçük yaşlarından itibaren güçlü bir medrese eğitimi almıştır. Medrese eğitimi sonrasında Şâbâniyye tarikatına ilgisi ve sevgisiyle tasavvuf eğitimi tamamlamış sonrasında ise kaleme aldığı mensur ve manzum eserleri ve manevi irşad görevi ile şeyhlik mertebesine kadar yükselmiş ve tarikat silsileleri itibari ile tasavvuf ekolleri arasında yer alan Halvetiliğin Şâbâniyye kolunun beşinci postnişini olmuştur.

Ömer Fuâdî'nin hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. H. 966/ M. 1560 yılında Kastamonu'nun Musafakih mahallesinde dünyaya gelmiştir. Babası, Şeyh Şâbân-ı Veli'nin bağlılarından Himmet Dede'dir. Küçük yaşlarından itibaren babası Himmet Dede'nin yanında Şeyh Şâbân-ı Veli'nin sohbetlerinde bulunan Ömer Fuâdî, Şeyh Şâbân-ı Veli vefat ettiğinde (1569) henüz dokuz yaşlarındadır. Daha sonra medreseye intisap eder ve güçlü bir medrese eğitimi alır. İslami ilimler yanında, eser verecek derecede Arapça ve Farsça öğrenir (Fuâdî, 2012: 1).

Hayatı ile ilgili bilgilere daha çok *Menakıb-ı Şeyh Şâbân-ı Veli* ve *Türbenâme* adlı eserlerinde rastlanılan Ömer Fuâdî; medrese eğitimi sonrasında müftülük görevi esnasında tasavvufa meydedip kâmil bir mürşide bağlanma isteği ile Şâbân-ı Veli Dergahı'nın üçüncü postnişini Abdülbâki Efendi'ye intisap eder ve üç yıl kadar şeyhinin hizmetinde bulunur. Şeyhinin vefatı ile seyr ü sülûkünü dergahın dördüncü postnişini Muhyiddin Efendi yanında tamamlar. Muhyiddin Efendi'nin ölümü ile (1604) beşinci postnişin olarak makama geçen Ömer Fuâdî, otuz üç yıla yakın irşad görevini sürdürür. 1636 yılında vefat eden Ömer Fuâdî Kastamonu'daki Şeyh Şâbân-ı Veli Türbesi içerisinde Şeyh Muhyiddin Efendi'nin yanına defnedilir. Tarikat içi kurumsallaşmayı sağlaması ve Şâbâniyyeyi müstakil bir şube hâline getirme düşüncesiyle de Şâbân-ı Veli'nin türbesini inşa edip tasavvuf ve tarikat faaliyetlerini gerçekleştirdiği camiye bir tarikat asitanesine dönüştürmesi ve aynı zamanda Şâbâniyyeyi Anadolu'da dikkat çeken bir tarikat durumuna getirmesi gibi sebeplerle de Şâbâniyye tarikatının ikinci piri olarak kabul edilmiştir (Yazar, 2007: 61-63). Mensur ve manzum eserleri olan Ömer Fuâdî'nin edebi kişiliğinin oluşmasında Hamdullah Hamdi, Baki ve Latifi gibi şair ve yazarların etkili olduğu (Zavotçu, 2007: 77) genellikle divan şiirinin geleneklerine bağlı kalmakla birlikte hece ölçüsü ile yazdığı üç ilahisinde yer alan şiirlerinde Yunus Emre'nin izlerine rastlanıldığı, şiirlerinde mahalli söyleyişlere, deyimlere yer verdiği görülmektedir (Fuâdî, 2012: 17).

Ömer Fuâdî'nin başta tasavvuf düşüncesinde velilik ve keramet konularının, Şâbâniyyenin tarikat silsilesinin ve Şeyh Şâbân-ı Veli'nin ve diğer Şâbâniyye halifelelerinin kerametlerinin yer aldığı *Menakıb-ı Şeyh Şâbân-ı Veli*<sup>1</sup> olmak üzere *Türbenâme*<sup>2</sup>, *Bülbüliyye* ve *Hâbnâme* türünde yazılan *Risâle-i Hâbiyye* gibi eserlerinin dışında manzum ve mensur yirmi beşi aşkın eseri bulunmaktadır (Yazar, 2007: 61-63). Bu eserlerinden bazıları ise şunlardır: *Risâle-i Tevhidiyye*, *Muslihu'n-Nefs*, *Şevkiyye fi Hakkı Devrânî's-Sufiyye*, *Sadefiyye*, *Şerh-i Risâle-i Zenbilî Ali Efendi fi Hakkı Devrân-ı Sufiyye*, *Şerh-i Vird-i Settâr*, *Risâle-i Güllâbiyye*, *Risâle-i Halvet*, *Makale-i Fer-*

*diyye ve Risâle-i Virdiyye, Mecmûa-i İlâhiyyât, Risâle-i Aseliyye li-Medhi Ashâbi Resulillâh, Silsilenâme, Risâle-i Müsellesât, Risâle-i fi'z-Zikr, Risâle-i Hulviyye, Risâle-i Saâdefiyye, Kaside-i Pendiyye, Hayâtiyye, Tercüme-i Mi'yârü'l-Tarîka.*

Görülüyor ki, Ömer Fuâdî, Şâbânîlik tarikatının önemli bir piri olmasının yanında tasavvuf ve tekke-tasavvuf edebiyatı alanında pek çok eseri kaleme alarak bu alanda şair ve müellif olarak da dikkati çekmektedir.

### 3. Ömer Fuâdî'nin Devran Risalesi ve Türk Tasavvuf Edebiyatında Devran Risaleleri

Türk edebiyatı içerisinde tasavvuf düşüncesi, tekke, dergâh, zaviye ve tarikatlar gibi kurumların etkisi ile “Tasavvuf Edebiyatı”, “Türk Tasavvuf Edebiyatı”, “Tekke Edebiyatı”, “Tekke-Tasavvuf Edebiyatı”, “İslâmî Dönem Türk Edebiyatı”, “Türk-İslâm Edebiyatı”, “Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı”, “Zühdi Edebiyat”, “Tasavvufî Türk Halk Edebiyatı”, gibi başlıklarla adlandırılan bir edebi gelenek meydana gelmiştir. Bu edebi geleneğe ait çeşitli eserlerden birisi de “Devran ve Semâ Risaleleri” genel başlığıyla yazılmış kitaplardır.

“Risale-i Devran” ve “Risale-i Devran ve Sema” gibi adlarla kaleme alınan ve zikir, devran, musiki ve semâ konularının ele alındığı bu risalelerden birisi de Şâbânîlik (Şâbânîyye) tarikatının halifelerinden Kastamonulu Ömer Fuâdî'nin eseridir. Çalışmamızda değerlendirmesini yaptığımız bu yazma, Ömer Fuâdî'nin, *Devrân-ı Sufiyye* adı ile Millet Kütüphanesi'nde Ali Emiri Kitaplığı'nda (AE) 1104 numarayla kayıtlı eserdir<sup>3</sup>. Devran risalelerinin ortaya çıkmasında İslâm'da musikinin yeri, musikinin ve müzik aletlerinin helalliyi ve haramlığı, raks, tarikatlarda özelliklerde Halvetilerde müzik ve ezgi yardımı ile sesli zikir çekilmesi (devran) ve Mevlevilerde semânın yeri gibi konular etkili olmuştur. Osmanlı Devleti zamanında özellikle 17. yüzyılda yoğun bir biçimde yaşanan ve literatürde Kadızâdeliler (Fakihler, Ulema, Müderrisler) ve Sivâsiler (Sufiler, Meşayih) olarak adlandırılan bu tartışmalardaki görüşler lehte ve aleyhte devran risalelerine yansımıştır (Baz, 2019). İşte bu lehte ve aleyhte konunun değerlendirildiği risalelerden biri olan ve “Deveran-ı Sufiyyenin Cevazına Mûteallik Risaledir” cümlesiyle başlayan eserdir. Risalenin sahibi olan Ömer Fuâdî bir sufi olmakla beraber tasavvufî hayatı öncesinde sağlam bir medrese eğitimi almış hatta müftülük yapmış bir kimse olarak medrese ve fıkıh konularına da hâkimdir. Bu anlamda medrese ve medrese kültürünü bilen ve sonrasında bir sufi ve tarikat mürşidi olarak her iki tarafı ve görüşlere hâkim konumdadır. Bu özelliği risalede konuyu her iki tarafın fikirlerini mukayese ediş biçiminde görülmektedir.

Özellikle Osmanlı sosyal hayatında devran, musiki ve semâ konuları hakkında lehte ve aleyhte tartışmaları yoğun bir biçimde yapıldığını ve bu konuda mensur ve manzum pek çok eserin yazıldığını görmekteyiz. Bilal Kemikli, “Türk Tasavvuf Edebiyatında Risale-i Devran ve Sema Türü ve Gaybi'nin Konuya İlişkin Görüşleri” makalesinde, devran ve semâ tartışmaları sonucunda tasavvuf edebiyatı ve düşüncesi içerisinde “risâle-i devrân ve's-semâ” şeklinde görülen bir edebi geleneğin oluştuğu

söyler (1997: 448). Kemikli devran ve sema konusunda çeşitli kütüphanelerde yer alan çalışmaları iki grupta değerlendirmektedir (Kemikli, 1997: 449-453). Birinci grupta devran ve sema konusuna olumsuz bakıp cevazını uygun bulmayan ve konuya dair eser kaleme alanları, ikinci grupta ise konuya olumlu bakıp caiz olduğunu ifade eden ve eser meydana getirenleri değerlendirmiştir:

Birinci Grup Eserler ve Müellifleri: *İbn Kemal Paşa Süfiyede Raks ve Devrân Hakkında Bir Risale*, *Müniri Efendi Belgrâdî Risâle fi Reddi's-Semâ*, *İbrahim Halebi Risâletü'r-raks ve'l-vaks li müstahilli'r-raks*, *Kadzâde Mehmet Efendi Risâle-i Devrân*, *Minkâr- Zâde Yahya Efendi Fetevâ-yı Yahya Efendi*, *Ebu's-Suud Efendi Mecmû'a-i Fetevâsı*.

İkinci Grup Eserler ve Müellifleri: *Âşık Paşa Risâle-i Devrân*, *Cemal Halife Risâle-i Devrân*, *Sünbül Sinan Risâle-i Devrânî's-Süfiyye*, *Abdulahad Nûri Devrân-ı Süfiyye Hakkında Risale*, *Ankaravî Hüccetü's-Semâ*, *Aziz Mahmud Hüdayi Semâ Risâlesi*, *Zenbilli Ali Cemali Efendi Risâle-i-Devrânî's-Süfiyye*, *Beşirî Kütahyevi Risâle-i Devrân*, *Birri Mehmed Dede Bülbüliyye*, *İstibi Mustafa Dede Devran ve Zikir Hakkında Bir Risâle*, *Karabaş-ı Veli Devrân-ı Süfiyye Tercümesi*, *Niyazi Mısırî Risâle-i Devrânî's-Süfiyye*.

Devran ve semâ risaleleri hakkında bilgi veren başka kaynaklara da rastlamaktayız. Süleyman Uludağ, *İslam ve Musiki* (2015) adlı çalışmasında Zenbilli Ali Efendi, Haydar Zâde Muhammed Fevzî'nin *Risaâletün fi Cevazı Deverânî's-Süfiyye*, Hüseyin Efendi (Hacı Evhad Şeyhi) *Risâle-i Deverânîyye*, *Âşık Paşa Risâletün fi Beyânî's-Semâ*, Aksaraylı Cemâleddîn Muhammed *Risâletün fi Cevâzi'd-Deverânî's-Süfiyye* gibi müellifleri lehinde, İbn Kemâl, Amasya Müftüsü Hüsameddin, İbn Bezzâzî, İbrahim Halebi, Şeyh Sünbül, Üstüvani Mehmed Efendi, Belgradlı Münirî gibi müellifleri de aleyhte yazarlar olarak zikretmiştir (Uludağ, 2015: 331-332).

Devran risaleleri, özellikle 17. yüzyıl başlarında başlayıp sonlarında biten bir tartışma ortamına ait eserler olarak değerlendirilebileceği gibi, konusu ve içeriği açısından ele alındığında, tasavvuf ve tarikatların konularını anlatan ve kavramlarını açıklayan eserler olarak tekke-tasavvuf edebiyatının nazım türleri arasında sayılabilir.

Devran ve semâ hakkında yazılan eserler bir hayli fazladır. Şekil ve konu açısından değerlendirildiğinde bu risalelerin Tekke-tasavvuf edebiyatı içerisinde hangi tür veya türler arasında yer aldığıyla ilgili yeterince değerlendirmelerin olmadığını görmüştür. Nazım, nesir veya nazım-nesir karışık türler sıralanırken “Devran ve Semâ Risaleleri” başlığıyla bir türün veya edebi eserlerin olmaması ayrıca dikkatimizi çekmiştir. Bu sebeple dini-tasavvufi veya genel anlamda tasavvuf edebiyatı ve türleri ile ilgili eserleri veya türleri anlatırken ve açıklarken bu eserlerden birisi olarak da “Devran ve Semâ Risaleleri” başlığıyla müstakil çalışmaların olduğunu söylemesi, zikredilmesi ve hakkında bilgi verilmesi gerekmektedir.

## 1. Halvetiyye ve Şâbâniyye

Halvetiyye tarikatı, Türk kültürü ve tarihi açısından önemli bir yere sahip ve tarikatlar içerisinde Türk insanına en fazla etki eden, her sınıf, zümre ve meslekten insana hitap eden tarikatlardandır. Tarikatın kurucusu olarak Pir Ömer Halveti kabul edilmektedir. Şâbâniyye ise Halvetiyyenin ana kollarından biri olan “Cemaliyye”den zuhur eden bir tarikattır.

İslam dünyasının en yaygın ve kendisinden birçok şubenin meydana çıktığı Halvetiyye tarikatının kurucusu olarak Hazar denizinin güneybatında yer alan Geylân bölgesindeki Lâhicân’da doğup büyüyen Ömer el-Halvetî (ö. 1397-98) kabul edilmekle beraber tarikatın silsilesi Ömer el-Halvetî’nin vefatı ile silsile olarak Ahî Mîrem Muhammed (ö. 1409), Hacı İzzeddin Türkmânî (ö. 1425) ve Sadredîn-i Hiyâvî silsilesi ile Şamahî’da doğup Bakü’de vefat eden (ö. 1463-64) Seyyid Yahyâ Şîrvânî’ye ulaşır. Halvetiyye’de ikinci pir olarak da kabul edilen Seyyid Yahyâ Şîrvânî zamanında tarikatın geniş coğrafyalara yayılması başlar ve sonrasında ise Azerbaycan’dan Anadolu’ya buradan da Balkanlar, Mısır, Kuzey Afrika olmak üzere Suriye, Sudan ve Güney Asya’ya kadar geniş bir coğrafyaya yayılır. Halvetiyye’nin Anadolu’ya gelmesi, Sadreddin-i Hiyâvî’nin halifelerinden Amasyalı Pir İlyas eliyle olur. Tarikat Rûşeniyye, Cemâliyye, Ahmediyye ve Şemsiyye olarak dört ana kol ve bu kollardan ortaya çıkan çeşitli şubelerden oluşmaktadır. Halvetiyye’de seyr u sülûk “Lâ ilâhe illallah, Allah, hû, hak, hay, kayyûm ve kahrhâr” olarak bilinen yedi esma (yedi isim) ile yapılır. Müridin her gün tek başına gerçekleştirdiği virdler ve zikirler vardır. Halvetilik tarikatını diğer tarikatlardan ayıran başlıca özelliği haftanın belli günlerinde tekkelerde cehrî (sesli, açık) olarak topluca icra edilen ve “devrân, darb-ı esmâ, hadrâ” gibi isimler verilen zikir biçimidir. Yapılan bu zikir esnasında musikiye önem verilmesi sebebiyle başta ney, kudüm ve def olmak üzere çeşitli müzik aletleri de kullanılır. 1925 yılında tekkelerin kapatılması ile faaliyetlerine resmen son verilen Halvetî tekkeleri bazen açık ve bazen gizli olarak faaliyetlerine, zikir ve ayinlerine devam etmişlerdir. Günümüzde de hem Anadolu’da hem de pek çok coğrafyada faaliyetlerine devam etmektedir (Uludağ, 1997: 393-95).

Halvetiyye tarikatı, kuruluşundan itibaren tamamen Türk kökenli şeyhler tarafından devam edegelen bir tarikat olmuştur. Kaynaklarda, padişahlar ve şeyhler arasında çok yakın bir irtibat sebebiyle Osmanlı toplumunda etkili ve etkin bir tarikat olduğu bahsedilen Halvetiyye tarikatına mensup bulunan yirmi bir padişah yanında Büyük Cevdet Paşa, Namık Paşa, Şam Valisi Hacı Ali Paşa gibi pek çok siyaset ve devlet adamının Halvetiyye’den etkilendiği belirtilmektedir. Bilindiği gibi tarikatların en önemli özelliklerinden birisi kesintisiz olarak silsile yoluyla peygambere ulaşmasıdır. Tasavvuf tarihi ve geleneğinde tarikatlarda iki ana silsile kabul edilmiştir. Bunlardan birisi Hz. Ebubekir’e diğeri de Hz. Ali’ye nispet edilmektedir. Silsileleri Hz. Ebubekir’e ulaşanlar zikir-i hafî’yi (gizli, sessiz zikir) silsileleri Hz. Ali’ye ulaşanlar ise zikir-i cehrî’yi esas almışlardır. Bu sebeple zikir-i cehrî prensibi sebebiyle Halvetilik Hz. Ali’ye nispet edilen tarikatlardandır (Aşkar, 1000; 549-53).

Anadolu tasavvuf ve tarikat geleneğinde müşid ve rehber olarak kabul edilen önemli şahsiyetler vardır. İşte bu mutasavvıflardan dört tanesi, “Anadolu’nun Dört Kutbu” olarak da ifade edilmektedir (Kara, 2015:40). Bunlar Mevlana Celâleddin Rûmi, Hacı Bektaş-ı Velî, Hacı Bayram-ı Velî ve Hacı Şâbân-ı Velî’dir. Bu dört kuttan biri olan Şeyh Şâbân-ı Velî’nin kurduğu Şâbâniyye, Halvetiyye tarikatının ana kollarından biri olan Cemâliyye tarikatının bir koludur. Cemâliyye tarikatının Anadolu tasavvuf tarihi açısından önemi ise Halvetiyye’nin İstanbul’daki ilk büyük temsilcisi olmasıdır. Şâbân-ı Velî seyr u sülûkunu Cemâliyye halifelerinden Hayreddin Tokâdi’nin yanında on iki yılda tamamlayarak memleketi Kastamonu’ya gönderilmiştir (Göktaş, 2011: 133-35). Şâbâniyye’nin yayılmasında Şâbân-ı Velî’nin pek çok halife yetiştirmesi ve yetiştirdiği halifelerini irşad göreviyle çevre illere göndermesi etkili olmuştur. Özellikle Ömer Fuâdî, Şâbâniyye’nin müstakil bir tarikat olmasında dikkat çekmektedir. Şâbânilikte cehrî zikir esas olduğu için, toplu zikirde kıyamî zikir ayakta ve dönerek devran şeklinde yapılır, bu sebeple Şâbâniyye tarikatı mensuplarına Devranî de denilmektedir (Tatçı, 2010: 211-14). Şâbâniyye tarikatının Karabâşiyye şubesi ve Nasûhiyye, Çerkeşiyye, Halîliyye, İbrahimiyye, Bekriyye, Ârifîyye, Hüseyîniyye (Bektaş, 2019: 66-72) olarak alt şubeleri vardır.

## 2. Devran

Tasavvufta sufilerin (derişlerin) uyguladıkları zikir türlerinden birisi de devrandır. Devran (deveran) Arapça “d-v-r” kökünden türemiş “dönmek, dolaşmak” anlamlarına gelen bir mastardır.

Bir vaazın, okunan Kur’ân ayetlerinin veya ilahinin etkisiyle duyulanan ve çoşan bir sufinin gayri ihtiyari yerinden kalkıp vecd halinde dönmeye başlamasına devranın yanında “devir, deveran, çarhetme, hareket, kıyam ve semâ” isimleri de verilmektedir. Derişin duyulanma ve cezbeyle kapılma hali olan devran bir sufinin tek başına dönmesiyle olduğu gibi bazen deriş cemaatinin ayağa kalkıp topluca dönmesiyle de olur. Derişler el ele tutunarak veya kollarını diğer derişlerin omuzuna veya beline atarak devranı yaparlar. Tek başına deveran eden deriş, çok defa bulunduğu noktada Mevleviler gibi bir daire oluşturabilecek şekilde döner. Deriş bazen zikirde, âyinde olmaksızın da işittiği bir söz veya ezginin etkisiyle devretmeye başlayabilir. Devran şekli, Melâmiyye ve Nakşibendiyye dışında mutasavvıfların çoğunda uygulanmıştır. Kadiriyye, Rifaiyye, Mevleviyye, Sühreverdiye, Çiştîyye ve Halvetiyye başta olmak üzere bütün tarikatlarda devranî zikre büyük önem verilmiş ve tarikatın bir esası sayılmıştır. Tarikat mensuplarının devrana büyük önem göstermeleri sebebiyle Batılı araştırmacılar onları “dönen derişler” olarak adlandırmışlardır (Pakalın, 1993: 438; Uludağ, 1994: 248-49).

Şeyh Şâbân-ı Velî ve kendisinden sonra gelen halifelerinin büyük kısmının ortak tarafı medresede ilim tahsil ettikten sonra tasavvufta yönelmeleridir. Divan sahibi şairler ve mûsikîşinasların oldukça fazla olduğu Şâbânilikte mûsikî alanında önemli kimşelerin yetişmesinde, tarikatın cehrî zikri benimsemesi ve toplu zikirlerde (devranî zikir) mûsikî aletlerinin kullanılmasının etkili olduğu söylenebilir (Göktaş, 2011: 158).



Ömer Fuâdî'nin Türk tasavvuf edebiyatı içerisinde değerlendirilen eseri *Divân-çe-i İlahiyat* kitabında yer alan şiirlerinde müritlere tasavvuf yolunu gösteren, güzel ahlakı öğütleyen, Halvetilik, Şabânîlik ve devran konularında ilahi olarak zikir meclislerinde okunan şiirlerini görmekteyiz. Bu şiirlerden bazı dörtlükleri özellikle de devran hakkında olanları vermek istiyoruz:

Hâcılar cevân ederler  
Âşıklar devrân ederler  
Cânların kurban ederler  
Hakk'a kurbân eyle cânım (Ömer Fuâdî, 2012: 47).

Zikru'llah edüben devrân edelim  
Gönül âlemini seyrân edelim  
Gerçek âşıkları hayrân edelim  
Sıdk ile gidelim Hakk'a dervişler (Ömer Fuâdî, 2012: 68).

Görülüyor ki devran, sufiler ve dervişlerin tasavvufî görevleri olan zikri ibadetlerini yerine getirme tarafı olduğu gibi duydukları bir ses veya ezgi karşısında müzik ve müzik aletlerinin de etkisiyle cezbeye, vecde, heyecana ve coşkuya kapılarak dönmesi ve zikretmesi olarak değerlendirilebilir.

### 3. Tekke ve Tarikatlarda Zikir, Sema ve Din Musikisi

Tekkeler ve tarikatlar tasavvuf kültürünün insanlara ulaşmasını sağlayan kurumlardır. Tasavvufî düşünce, sufilerin ve mutasavvıfların eserleri ve sohbetleri ile topluma aktarılmıştır. İslam dininin güzel ahlak ve olgun bir mümin olma tarafını insanlara anlatmada “gönüle ulaşma, gönülleri fethetme” metodunu kullanan mutasavvıflar, tekkeler, zaviyeler ve ekolleri ile yüzyıllar boyunca sosyal hayatın bir parçası olmuştur. Tekke ve zaviyelerde ise zikirler esnasında musiki eşliğindeki ilahiler ise tasavvuf ve musiki ilişkisini anlamamız için önem arz etmektedir.

Anadolu Türkleri öteden beri mûsikî ile meşgul olmuşlardır. Bilge ozanların kopuzla seslendirdikleri büyümlü nağmeler, Türkler Anadolu'ya yerleştikten sonra halk ozanlarının sade deyişleri ile devam ettirilmiştir. İslâmiyeti kabul etmelerinden sonra, Türklerin şiir ve mûsikî anlayışlarında<sup>4</sup> ciddi ilerlemeler kaydedilmiştir (Demirci; Koca, 2018: 559).

Türk Din Mûsikisi, musikinin önemli bir bölümüdür. Türk Din Mûsikisi icra edildiği ortamlar itibariyle “Câmi Musikisi” ve “Tekke-Tasavvuf Mûsikisi” olarak ayrılmıştır (Ak, 2016: 70; Ateş, 2017: 140). Tekke-Tasavvuf mûsikisi câmilerin dışındaki mekânlarda icra edilir. Câmi mûsikisinde de tekkede de olduğu gibi hiçbir çalgı ve müzik aleti kullanılmaz. Tekke, müridlerin dervişlerin ve tarikat mensuplarının toplandığı şeyh ve halife olarak bilinen kişilerin yönetiminde ruhen ve ahlaken eğitimlerini gerçekleştirip zikir, âyin ve ibadetlerini yaptıkları yerlerdir. Tekkelerin küçük olanlarına “zaviye”, büyük olanlarına “han-kâh”, “dergâh”, merkezi durumda olanlarına ise “âsitâne” denilmektedir. Her tarikatın benimsediği ve uyguladığı tasav-



vufî görüş ve düşüncesi zikirlerine ve âyinlerine yansımıştır. Tarikat zikirleri “Şeyh, Halife, Sertarîk, Pişkadem, Zâkirbaşî, Meydancı, Reis” gibi unvan ve görevli kişiler tarafından yönetilir. Mevlevî âyinlerinde icra edilen eserler, daha uzun soluklu ve kendi içerisinde belli kurallar dâhilinde ve belli disiplinlere uygun bir biçimde bestelenmiştir ve tambur, ney, keman ve ud gibi enstrümanları kullanır. Bektaşî semahlarında<sup>5</sup> ise daha çok halk ezgileri hissedilir ve eserler ise sade bir melodi ile bestelenmiştir. İcrada da daha çok bağlama kullanılır (Ateş, 2017: 137-141).

Tekke ve tarikatlarda insanı Allah’a yaklaştıran ve kendisini yani nefisini terbiye eden en büyük ibadet olarak zikir görülmektedir. Özellikle toplu olarak yapılan zikir esnasında müzik aletleri eşliğinde okunan ilahiler ile cezbesi ve coşkusu daha da artan müridlerin tasavvuf eğitimlerini tamamlamada büyük etken olduğunu söyleyebiliriz.

Sözlük anlamı “bir şeyi anmak, hatırlamak” olan zikir (*zikr*) kelimesinin çoğulu *zükûr* ve *ezkâr*’dır. Dini literatürde ise “Allah’ı anmak ve unutmamak suretiyle gafletten ve nisyardan kurtuluş” olarak ifade edilmektedir. Zikir, unutulmuş bir şeyi hatırlama ya da hatırdaki olanı muhafaza etmek gayesiyle dil veya kalp ya da her ikisi ile yapılır. Tarikat ehli zikri yapılaş şekillerine göre *kuûdî* (oturarak), *yarı kıyâmî* (diz üstü oturarak) ve *kıyâmî* (ayakta) olarak adlandırmıştır (Öngören, 2013: 409-411). Kur’ân-ı Kerim ve hadis-i şeriflerde Allah’ı anmak, hatırlamak, onun birliğini ve yüceliğini ifade etmek ile ilgili ayet ve hadisler vardır. Mutasavvıflar bu emirleri yerine getirmenin yollarından biri olarak da zikri görmektedir. Tarikatlardaki zikir biçimleri farklı kelimelerle de ifade edilebilmektedir. Bunlardan birisi de Mevlevî zikri olarak bilinen semâdır. Kelime anlamı olarak “dinleme, işitme” anlamlarına gelen semâ<sup>6</sup>, Mevlevî zikirlerinde dinlenen ilahinin ve musikinin etkisiyle coşup dönme olarak tarif edilmektedir (Cebecioglu, 2014: 426).

Tarikatların bazılarında zikir esnasında mûsikinin de zikre eşlik ettiği bilinmektedir. Zikir esnasında ilahiler çeşitli müzik aletleri eşliğinde okunur. Esas gaye musiki değil zikirdir. Zikirlerini hafî (hafîf sesle) yapan tarikatlarda, sadece Kur’ân tilaveti ve ezanın okunması esnasında, salât, tekbir, teşbih gibi dua çeşitlerinin okunması sırasında bir ses mûsikisine yer verildiği görülür. Mûsiki konusuna olumlu bakan tarikatlar, birinci grupta Mevlevîlik, ikinci grupta Bektaşîlik ve üçüncü grupta ise Kâdirîlik, Rifâilîlik, Sâdilîlik ve Halvetîlik olmak üzere mûsikiye yer verenler şeklinde üç grupta değerlendirilebilir. Mevlevî tarikatının zikri olan sema sırasında okunan, âyin adı verilen ve bestelendiği makamın ismiyle anılan mûsiki eserleri, Türk mûsikisinin en önemli eserlerinden kabul edilmektedir. Bektaşîlik tarikatında zikir esnasında mûsiki ise, cem âyinleri ve ikrar törenlerinde görülür. Halk müziğinin bağlama, divan sazı, çöğür gibi önemli müzik aletleri eşliğinde hikmetli deyişler, semahlar ve nefesler okunurken âyine katılanların diz çökmüş vaziyette başlarını hafîf bir şekilde sağa ve sola çevirerek zikir yaptığı, kadın ve erkeklerin birlikte halka oluşturup semah döndüğü coşkun bir âyin Alevî-Bektaşî cem törenlerinde görülür. Halvetîlik, Sâdilîlik, Kâdirîlik ve Rifâilîlik gibi tarikatların zikirleri olan devran esnasında okunan devran ilahileri,

musiki ile coşkulu bir atmosferde icra edilmektedir (Uygun, 2013: 412-413). Mehmet Nuri Uygun, Tekke ve tarikatlarda gerçekleşen zikir konusunu musiki perspektifinden değerlendirdiği yazısının devamında, tarikatlarda kullanılan müzik aletleri ile ilgili “Tekkelerde yapılan zikirlerle ritme yardımcı olmak maksadıyla halîle, mazhar, bendir, kudüm, ney gibi vurmali çalgılar ve ney eşlik eder. Önceleri daha çok vurmali sazların kullanıldığı tekkelerde XIII. yüzyıldan itibaren diğer müzik aletlerinin de zaman zaman kullanıldığı görülmektedir. Tabduk Emre’nin dergâhında rebap, şeştar, çenk gibi müzik aletlerinin varlığı Yunus Emre’nin şiirlerinden öğrenilmektedir. Mevlevî âyinlerinde önem verilen ney, kudüm ve rebabın yanı sıra son dönemlerde ise Türk musikisi sazlarının hemen hepsi kullanılmaktadır. Bektaşî âyinlerinde ise daha çok bağlama ailesi kullanılmıştır. Ancak Muharrem ayındaki zikirlerde tekkelerde Hz. Hüseyin ve Kerbelâ şehidlerine hürmeten hiç saz çalınmamıştır.” (2013: 413) bilgilerini vermektedir. Bu anlamda, müzikinin özellikle din müzikisinin tekke ve tarikatlarda tekke musikisi, tasavvuf musikisi veya tekke-tasavvuf musiki biçimlerinde adlandırılan örneklerinin tasavvuf-musiki ilişkisinin değerlendirilmesi açısından önemli olduğunu söyleyebiliriz.

#### 4. Sema, Devran ve Müzik Tartışmaları (Kadızedeliler-Sivasiler)

Sema, devran, musiki konularında Osmanlı döneminde fakihler ve mutasavvıflar arasında da tartışmalar yaşanmıştır. Türk düşünce tarihi açısından da dikkat çeken bu tartışmalar devran, sema ve musiki konusunda olumlu bakışları olan mutasavvıf ve tarikat çevreleri ile devran, musiki, sema ve raks gibi konulara olumsuz bir bakış sergileyen medrese alimlerinin eserleri ve fetvaları çerçevesinde ortaya çıkmış ve o dönemde devam etmiştir. İşte bu görüşler sonucunda, sema, devran ve musiki konusunda lehte ve aleyhteki görüşlerin yer aldığı literatür devran ve sema risaleleri olarak bilinmektedir.

Tekke ve tarikat çevrelerinde zikir esnasında çeşitli hareketlerin gerçekleştirilmesi, zikir ve âyin ortamlarında musiki eşliğinde devran ve semanın gerçekleştirilmesinin İslam dini açısından doğru ve caiz olmadığını söyleyen bazı din adamları, bu konuda ortaya koyduğu eserler ve fetvalarla konuyu değerlendirirken, tasavvuf çevreleri ise, musiki eşliğinde zikir ve âyinlerde yapılan devran ve sema gibi ritüellerin, hareketlerin insanda olumlu anlamda hisler ve düşünceler oluşturmasının İslam dini ile bağdaştığını, ters düşmediğini ve yanlış olmadığını söyleyerek müdafaa yoluna gitmişlerdir.

Yukarıda bahsedilen tartışmanın tarafları sebebiyle konu edebiyat ve düşünce dünyasında, daha çok Kadızâdeliler ve Sivasiler Tartışması<sup>7</sup> olarak bilinmektedir. 17. yüzyılın ilk çeyreğinde Kadızâde Mehmet Efendi (ö. 1635) adındaki bir vaizin başlatması sebebiyle de Kadızâdeliler Hareketi (Baz, 2019: 54) olarak isimlendirilmiştir. Kadızâdeliler karşısında ise mutasavvıfları ve tarikat çevrelerini temsil eden Abdülmecîd Sivasî (ö. 1639) ve yeğeni Abdülehad Nûri’ye nispetle isimlendirilen Sivasiler yer almıştır. Bu tartışmalarının arka planında ise, İslam dünyasında Hz.

Peygamber'den beri siyasi ve sosyal hayatta yaşanan bazı problemlerin nedenleri ve bu problemlerden çıkış noktaları üzerine ortaya konulan görüş ve bakış açıları bulunmaktadır. Bu bakış ve düşünce, başta tasavvuf ve sufiler olmak üzere özellikle de musiki ve aletlerinin zikir ve âyinlerde devran ve sema esnasında kullanılmasının İslam'da yerinin bulunmaması sebebiyle caiz olmadığını savunan ve Kur'an ve sünneti referans gösteren bu akım ve savunucuları dikkat çekmektedir. Özellikle bu çizginin 16. yüzyıldaki güçlü temsilcisi Birgivi Mehmed Efendi sosyal problemlerin çözümünde bidatlarla mücadele etmek gerektiğini söyleyerek tekke ve tarikatlar hakkında eleştirilerde bulunmuştur. Sonrasında ise Birgivi'nin görüşleri ve eserleri Kadızâdeliler'e referans olmuştur (Baz, 2019: 52-63).

Baz, Kadızâdeliler ve Sivasiler arasında cereyan eden tartışma konularını semâ, devran ve zikirle ilgili tasavvufi konular, inanç ve ibadetlere dair konular ve tütün ve kahve, rüşvet, selam verirken eğilme ve namaz sonrası musafaha gibi sosyal konular olmak üzere üç başlıkta değerlendirmiştir (2019: 88-89). Ayrıca Kadızâdeliler ve Sivasiler arasında üç devrede yaşanan tartışmanın tarafları olarak Kadızâde Mehmed Efendi (ö.1635) ve karşısında Abdülmecid Sivasî Efendi (ö. 1639), Üstüvânî Mehmed Efendi (ö. 1661) ve karşısında Abdülehad Nürî Efendi (ö. 1651), Vânî Mehmed Efendi (ö. 1685) ve karşısında Niyâzî-i Mısrî (1694) olduğunu söylemekte ve üç devrenin "Her devre daha önce isimleri verilen bir vaiz ve karşısında bir sufinin önderliğinde yaşanmıştır. Kadızâde Mehmed Efendi ve Abdülmecid Sivasî arasında geçen ilk devre, daha ziyade Kadızâde'nin sözlü eleştirisi ve Abdülmecid Sivasî'nin cevap vermesi şeklinde fikrî düzeyde geçmiştir. Cami kürsüleri görüşlerin ifade edildiği mekân olmuştur. Özellikle Fatih Camii Kadızâdelilerin merkezi konumundadır. İkinci devre, Üstüvânî Mehmed Efendi ile Abdülehad Nürî arasında geçmiş, ancak bu devrede Kadızâdeliler tartışmayı fikrî boyuttan fiilî boyuta taşımış ve birçok tacizde bulunmuşlardır. Buna karşılık Abdülehad Nürî Efendi fiilî bir karşılık değil yazdığı eserlerle düşüncelerini ortaya koymuştur. Bu dönemde şiddetin ve eserlerin ön plana çıktığını söyleyebiliriz. Son devrede ise, Vânî Mehmed Efendi ile Niyâzî-i Mısrî ön plana çıkmaktadır. Bu dönemde Kadızâdeliler gücünü kaybederek sürgüne gönderilmiş ve tartışma fiilî olarak bitmiştir." (2019: 67-90) şeklinde özetini yapmaktadır.

XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde başlayıp belli aralıklarla yüzyılın sonuna kadar devam eden bu tartışmalar, sosyal hayatta zaman zaman karşıya gelmelere sebep olsa da çok büyük ayrıklara ve infiallere sebep olmadan bitmiştir. Bu dönemdeki tartışmaların daha fazla büyümeden ve çok büyük kavgalara dönüşmeden bitmesinde devlet adamlarının tutumları önemli olmuştur (Öngören, 2010: 132). Bu tutum sonrası ise, farklı inanç ve görüşe sahip olan grupların, bir diğerine tahakküm etmeden barış içinde bir arada yaşamaları mümkün olmuştur.

Yukarıda bahsettiğimiz tartışmalar içerisinde musiki, devran ve semâ konusunda lehte eser meydan getirenlerden birisi de Kastamonulu Ömer Fuâdî'dir. Şimdi Ömer Fuâdî'nin devran konusunda yazdığı risalesini değerlendirmeye çalışalım.

## 5.Ömer Fuâdî'nin Devran Risalesi'nin İçeriği ve Değerlendirilmesi

Ömer Fuâdî'nin hayatı ve eserleri ile ilgili bilgiler veren kaynaklarda eserleri arasında Devran Risalesi de zikredilmektedir. Eser, *Devrân-ı Süfiyye* (Ömer Fuâdî, 2012: 23; Zavotçu, 2007:87) ve *Şevkiyye fi Hakkı Devrani's-Süfiyye* (Yazar, 2007: 63) olarak da geçmektedir.

Gerek yukarıda verilenler ve gerekse diğer kaynaklara baktığımızda Ömer Fuâdî'nin devran risaleleri hakkındaki bilgilerde biraz farklılık olduğu hemen görülmektedir. Bu konuda değerlendirme yapan Demirel, Ömer Fuâdî'nin kesin olan eserleri içerisinde İBB OEY, 781, vr.38/b-41/a bilgileri ile kayıtlı *Devrân-ı Süfiyyenin Cevâzına Müteallik Risâle* ile birlikte iki adet daha devran risalesi olduğunu söyler (Demirel, 2018: 69). Bunlardan birisi Zenbilli Ali Efendi'nin risalesine yazdığı şerh olan *Risâle-i Şevkiyye fi Devrânî's-Süfiyye*'dir. Diğeri ise Cemâl-i Halvetî Efendi'nin risalesine yazdığı şerh olan *Risâletü fi Hakkı'd-Devrânî's-Süfiyye* adlı eseridir (Demirel, 2018: 69-73).

Ömer Fuâdî'nin, “Devrân-ı Süfiyye'nin Cevâzına Müteallik Risâle” şeklinde başlayan ve çalışmamıza kaynak olan metin ise Millet Kütüphanesi'nde Ali Emiri Kitaplığı'nda (AE) 1104 numara ile kayıtlıdır. Eserin farklı kütüphanelerde birçok nüshasına rastlanılmaktadır. Bu risale, devran, semâ ve zikir konusunun caiz olduğunu önemli kaynaklar referans göstererek ilmi bir şekilde açıklamaktadır.

Ömer Fuâdî, eserine Allah'ı yüceltme, o diyarın ulema ve salihlerine selam ve dua ile başlar. Şeriat ulemasının ilimlerin zahirine bakıp hükmettiklerini ifade eder. Ulemanın bundan dolayı marifet ve hakikat ehli, ehl-i sünnet yolunca giden tasavvuf erbabını haksız bir şekilde tekfir ettiklerini ve büyük bir yanlış içine düştüklerini anlatır. Bu âlimlere cevap olarak *Ravzatu'l-'Ulemâ* adlı kitapla beraber Cemal Efendi'nin *Ravzatu'l-'Ulemâ ve Cennâtu'l-'Urefâ* adlı bir kitabı daha olduğunu belirtir.

*Ravzatu'l-'Ulemâ* adlı kitapta “Zikrullah Babı”nda (Zikir Bölümü), sufilerin devranını caiz olup olmadığına dair soru karşısında konunun üzerinde ittifak edilen bir husus olmadığını tam tersine tartışılan bir konu olduğunu söyler.

Devran meselesi, âlimlerin ittifak ettikleri bir husus olmaması yanında pek çok alimin eserlerinde devranın caiz olduğuna dair görüşleri olduğunu bildirir. Bu hususta, Resulullah'ın sözlerinden (hadis-i şerifler), ashab-ı kiram ve sonradan gelen büyüklerin eserlerinden devrana cevaz verdikleri anlaşılmıştır. Ulemanın büyüklerinden olan İmâm Şâfi'i, İmâm Gazzali, Şeyh Şihâbüddin Sühreverdî, Şeyh Necibüddin Sühreverdî ve İmâm Ahmed bin Hanbel sufilerin devranına cevaz verdiği göre sufilerin devranını tekfir edenler bu zatları da tekfir ederler. Bu hâl ise büyük bir hata ve elim bir azaba sebep olur. Bunların ayrıntısı Cemal Efendi'nin *Ravzatu'l-'Ulemâ ve Cennâtu'l-'Urefâ* adlı kitabında yazılıdır.

Yazar, Halveti büyüklerini tekfir edenlerin üç kısım olduğunu söyler ve bunlar hakkında ayrıntılı bilgiler verir. Bu mevzunun dışında olan bir kısım ulemanın

da hakikati gördüğünü ve Halveti şeyhlerinin devrinin bir hikmeti olduğunu anlarlar. Bunlar insaf ehlidir ve feraset sahipleridir. Bunlar böylece büyük bir günahtan kurtulur. Yazar bundan sonra sözlerini desteklemek için Şeyh İbrahim el-Kırımı'nin *Medaricü'l-Meliki'l-Mennân* adındaki eserinde yer alan Yahya bin Muâz hakkındaki bir hikâyeyi nakleder.

Ömer Fuâdî, devran hakkındaki görüşlerini ifade ederken bu konuda düşüncelerini ortaya koyan ulema ve mutasavvıfların eserleri ve görüşleri ile konuyu daha anlaşılır hâle getirir. Konu üzerinde olumlu bakışı olan kişi ve eserleri değerlendirmede kullandığı usul ve metodu ile kendisinin de ilim sahibi olduğunu anlamaktayız. Ömer Fuâdî, devran ve sema meselesine âlimlerin nasıl baktığını açıklarken konu üzerine olan farklı görüşleri değerlendirmiştir. Sema ve devran konusunda, fıkhî ve ilmi açılardan caiz olmadığına dair kesin bir görüş (muttefekun aleyha) olmadığını, üzerinde ittifak edilmeyen (muhtelefun fiha) tartışmalı bir konu olduğu hususundaki görüşlerini dile getirir ve yazılı kaynaklardan faydalanarak delilleri ile birlikte konuyu ele alır ve değerlendirir.

Bu bölümden sonra Ömer Fuâdî nasihate başlar. Yahya bin Muâz'ın hikâyesinde olduğu gibi meşayihın ahvalini hikmete vermek gerekir. Yazar bir nasihat de tarikat ehline verir. Kendilerini tekfir eden bu münkiplere garaz göstermemek, cefaya tahammül etmek gerektiğini ifade eder. Bu halin bir imtihan olduğunu idrak etmek gerekir. Bir dua ile risalesini bitirir. Risale bitiminden sonra da eserin yaşlılığın tesiriyle acele yazıldığını ve üsluba laf edilmemesini isteyerek özür diler. En sonda Farsça bir kıta ile metin sona erer.

## 6. Yeni Harfli Metin

### Ömer Fuâdî'nin Devrân Hakkındaki Görüşleri ve Devrân Risalesi

**(80b)** Devrân-ı Sûfiyyenin cevâzına müte'allik risâledir ki Hazretü'ş-Şeyh Ömerü'l-Fuâdî El-Kastamonivî Kaddesa'llahu sırrahu cem' eylemiştir.

Bismillâhirrahmanirrahîm

Allâhu'l-Hâdi ve hedena'llâhu ve iyâkum ve selâmun 'aleyna ve 'alâ-ibadil-lâhi's-sâlihîn tahiyet ü i'zâzdan sonra ol diyârın ulemâ vü sulhâ ve ehl-i şerî'at u tarîkatin huzûr-ı şerîflerine makâm-ı şerî'atden sâdir olan selâm-ı nûrânî ve mertebe-i tarîkatden zâhir olur du'â-i ruhânî ve hâl-i ma'rîfet ü hakîkatden bâhir olan senâ-i hakkânî ithâf u ihdâsından sonra inhâ olan oldur ki 'ulemâ-i şerî'atden 'ilimlerin mücerred zâhire hasr ü tahsis iden 'ulemâ-i şerî'at ol ehl-i tarîkat ü meşâyih cânibinde ve ehl-i ma'rîfet ü hakîkat olup ve ehl-i sünnet ü cemâ'atden 'akâid-i mu'tebere ile mu'tekid ve a'mâl-i şer'iyye-i sahihe ile 'âmil olup murâdları rızâ-i Hak ve dahî *küntü kenzen mahfiyyen fe-ahbebtü en ü 'rafe fe-halaktü 'l-halka li-ü 'rafe* fehvasınca ma'rifetullâh murâd iden ehl-i tasavvufun hâlet-i şevkiyyelerine dahl idüp **(81a)** deverânlarında tekfir iden ulemâya cevab için *Ravzatu'l-'Ulemâ* adlı kitâbdan gayri Cemâl

Efendi kuddise sırruhu hazretleri şerî'at ü tarîkati câmi' olup ve a'mâl-i şer'iyeye ve mevâiz-i mer'iyeye beyân için *Ravzatu'l-'Ulemâ ve Cennâtu'l-'Urefâ* adlu kitâb-ı müstetâblarında zikru'llâh bâbın beyândan mukaddem hel yecuzu devrân-ı sûfiyye em lâ deyü mukaddem cevâz-ı deverân-ı sûfiyyeyi beyân itdüklerinde deverân-ı sûfiyye mes'eleşi 'ulemâ-i şerî'at mâbeynlerinde müttefekun 'aleyha olmayup muhtelefun fihâ olduğun beyanda fi'l-i Resûlullâh ile ve ef'âl-i ashâb-ı 'izâm ile ve âsâr-ı kibâr-ı ezkiyâ ile tecvîzin beyân itdiler ki ol kitâbda mastûrdur ve bu tafsîl ü beyândan sonra ehl-i tasavvufu bu fi'l ile tekfir idenlerin bu tekfiriyle anlara zararın beyân idüp ve *eydan bi-tekfirihim es-sûfiyye yerci'u ilâ-tekfiri'l-'ulemâi v'es-sulehâi'l-muhazzirine 'ani'l-a'mâli elleti hatta bihâ Allahu ve rasûluhu ke'l İmâmi's-Şâfi'i ve'l-İmâmi'l-Gazzali ve's-Şeyhu Şihâbüddinü's-Sühreverdi ve's-Şeyh Necibüddinü's-Sühreverdi ve'l-İmâm Ahmed bin Hanbel ve sâhibü's-sihahi ve savâhibü'l-kütübi eş-şafi ke'l-mücerred ve'l-envâru'l-lübâb ve şerhihi ve'l havi ve sahîbi'l-ezhâr min- şurûhi'l-mesâbihi ve sâhibi ve tevfiqi'l-mesâbihi ve sâhibi'l-vecizi'l-'aceli (81b) Küllihim kad zehebu ilâ-ibâhâti'r-raksı ve'd-deverâni ve cevvezehu ve'r-reavhu's-sahîha kemâ beyyennâ ekâvilehum ya'ni fukarâ-i zâkirini mutlaka tekfir itmenin bir hatâsı dahı budur ki deverân u semâ-i câiz görüp ve akvâlleri zikr u beyân olunan 'ulemâ-i müctehidini ve sulehâ-i mehdıyyini dahı tekfir idüp ve anlara sebb ü zemm itmiş olurlar. Hak budur ki bu hâl hata-i 'azîm ve zenb bâis-i 'azâb-i elîmdir ve Cemâl Efendi kuddise sırruhu hazretleri zikr olunan tafsîller ki ol kitâbda mezkûrdur ve tafsîl-i kelâm olmasun için yazmadım. Murâd idenler ol kitâbı görsünler ve beyândan murâd gayet ne idüğün beyân idüp *fezahera ve sebete bimâ kulnâ ve hakkaknâ fesâde mâ nekalehu el-Kurtubi ani't-Tartusi el-Maliki el-Magribi vema kalledehu el-Bezzai ve gayruhu* buyurdular ve bu beyândan sonra Cemâl Efendi Bezzâzi'nin kelâmına cevâb kasdına ve *emma makalledehu el- Bezzâzi min Bezzâzi'nin enne hazel ginae ve darbe'd-def'i ve'l-gadiyyibi ve'r-raksi harâmun bi'l-icmâ' fe-gayru sahîhin limâ beyyennâ cevâzehu inde'l- ba'z ve 'ademe'l-icmâ' 'aleyhi* buyurdular fi'l-hakikati âkil u âmil olan fehmi ider ki buna icmâ' te'alluk itmiş olmaya. Zîrâ bi'l-icmâ' deyü cemi'-i 'ulemâ ve müctehidinin ittifakı olmak üzere hükm itdi ve lakin müttefekun aleyhâ olmayup muhtelefun fihâ olduğı zikr olunan ef'âl ve akvâlden (82a) ve rivâyât-ı sahîhadan hâl ma'lûm olmuştur.*

Suâl: Ve eger bunun gibi âlim-i fâzıllar ne vechle bi'l-icmâ' haramiyyetine hükm itdiler ve ne vechle mutlak u müstehla kâfirdir dirler denülürse.

Cevâb: Cemâl Efendi kuddise sırruhu kitâblarında *fe-akvâhum min-kusûri nazarihim ve 'ademi 'ilmihim bi-'ilmil ahvâli ve hakâyiki ve gurûrihim bi'z-zevâhiri 'ale'd-dekâyiki fefhem cidden* buyurdularında bu suâle cevâb ve işkâle hal hâsıl olur ve bu hususda tafsîl-i hâl u tebyîn-i makâl çokdur netice-i kelâmda hâlen bu hakîre lâyh olan oldur ki ümmet-i Muhammed'den i'tikâdı sahîh ile mu'tekid ve ma'rifetullâh tahsîlinde itihâd-ı sahîh ü sarîh ile müctehid olup ehl-i sünnet ve cemâ'atden olan Halvetî meşâyihına ve gayrıları deverân husûsunda dahl u tekfir idenler üç kısımdır. Biri ilm-i zâhirden gayet ehl-i 'ilm olup ve 'ilm-i zâhir dahı bâis-i vücûd olduğı ecluden

ilm-i tasavvufa sülûk idemeyüp tezkıyye-i nefse ve tasfıyye-i kalbe ve tecelliyye-i rûha kadir olmamagla tafsîl-i akvâle ve tahkîk-i ahvâle kâdir olmayanlardur ve biri dahı 'âlim olup velâkin ilmde hâl-i fenâ ile fazl u kemâli olmayup mücerred sâir 'ulemânın akvâl u fetevâların görüp ve okuyup anınla dahl u zemm idenlerdir. **(82b)** Ve biri dahı kendüde hiç ilm olmayup 'ulemâ ağzından işidüp ve kendi hâlin ve had-din ve cehlle noksânın bilmeyüp ve sulehâdan geçinüp cehille hatâsın yoklamayup dahl u zemm ider. Ve bu üçden gayri bir kısım vardır ki ahlâk-ı hamîde ve sıfat-ı cemîle ile muttasıf olmagla vücûdunda inâd u taassub ve garaz u istikbâr olmayup 'âlim ise 'ilm kuvvetiyle ve ümmi ise firâsetle ve zekâvet ü 'akl-ı maâd kuvvetiyle Halvetî meşâyihinin ve ehl-i etvâr u edvârın ahvâline ve a'mâline bakup ve ehl-i kibleyi tekfir ve ehl-i İslâma sû-i zan câiz değıldür deyüp ve her kişinin hâlini Allah bilür bu husûsda ne diyelim deverânlarının bir aslı ve bir hikmeti var ola deyü Hudâya ve hikmete havale iderler yahud her kişi kendi 'aybın ve noksânın görüp gayrın 'aybına bakmamak gerekdir bir bölük Allâh deyüp zikrullâh iden ehl-i İslâma kâfir demek ne haddimizdir eger kitâbda var ise de bir hikmeti var ola deyü Rabbu'l 'âlemine tefvîz ü ahvâle iderler. Fi'l-vâki' bu hâletle 'âkıl ve ehl-i insâf olup kendi hâlin bilen ehl-i firâset hasletidir bu vecihle âlimlerin ve mü'minlerin ahlâkı hûb u mergûb olup ve hem mü'min karındaşına sû-i zanla hâsıl olur, ma'siyetden **(83a)** ve zenb-i 'azîmden halâs olur.

Hikâyet: Kutbu'l-evliyâ ve zahru'l-asfiyâ Şeyh İbrâhim el-Kırmî kuddise sirruhu hazretleri *Medariciü'l-Meliki'l-Mennân* adlu kitâblarında zikr u beyân itmişlerdir ki Yahya bin Muâz er-Râzî kuddise sirruhu el-Ali Hazretleri meşâyih-ı 'izâmın kibârından olup dâima meclis-i 'ilimde kelimât-ı tayyibeleri şerî'atden ve 'aşk u şevkden ve meclis-i zikrullâhda fukarâsına ziyâde şevk-i hâlet-bahş olmağıçün anlar bile deverân iderlerdi amma 'ulemâ ve fukahâ-i zamân 'azîzden bu fi'li ve 'ameli kerîh görüp meşrû' degüldür deyü ilhâda haml idüp ta'n u teşni' ile men' iderlerdi ve lakin anların men'i ile memnû' olmayup sükût iderlerdi. Bir gün yine fukahâ meclis-i zikirde hâzır olup görelim ne zuhur ider dirler iken şeyh harekete gelüp azâlarına tevâcüd ile hareket vâki' oldukda görelim bu zuhûr-ı harekete sebep nedir deyü ne yada nazar idüp ve Hazret-i Şeyhe hitâb idüp *yâ şeyh mâ-hazihi'l-hıffetu ve ente min-ehli's-sekineti ve'l-vekâri* didiklerinde şeyh dahı cevâb kaskına *ale'l-özr kelâmu şeyh kelâm-ı rabbaniye heyyecet sirra'l-vahtaniyyeti ve tegayyebet sıfatu'l-insâniyyeti fezaharet ahkâmü'r-rabbaniyyeti* buyurdular ve şevkle kalkup dervîşânla deverâna dahil oldular. Fukahâ hakikat-i hâle **(83b)** vâkıf olamayup velakin hayretle sâkit olup bir hâl ve bir hikmet var ancak diyü 'azîzi şevkle deverân itmekden men'den ve ana sû-i zan ile ta'n u teşni' itmekden fâriğ olup hâlini Allah teâlâya havâle itdiler.

Pend-i müfid: İmdi ey mü'min-i muvahhid karındaşlarım bu dervîş 'Ömerü'l-Fuâdî lisânından bu kelâm-ı reşâdiyyi dahı gûş-ı cânla gûş u istima' it ki 'akîde-i mu'tebere vü sahîha ile muttasıf olup ehl-i sünnet ve cemâ'atden olan meşâyih-i 'izâm u 'ulemâ-i kiram ve dört mertebe ehlidir şerî'at u tarîkat ve ma'rifet ü hakikatdır ve ehlullah katında bu dört mertebelik küfri vardır kâmile ma'lûmdur ve bu makûle



tarikat ü ma'rifet ü hakikat küfrinden bile hazer iderler. Kande kaldı ki bunlar cümle merâtibin aslı olan şerî'at küfrinden hazer ü havf itmeyeler yahud bunlar bu hususun bi-hasebi'ş-şer'-i şerîf var idügin bilmeyeler yahud küfr-i sarîh var idügin bilüp de kayırmayub küfri kabûl ideler. Bu cümle hâlden anlar münezzehlerdir. İmdi bu ma'nâları mülâhaza itmeyüp recmen bi'l-gayb bunları tekfir itmek büyük cehâletden nâşidir. Hakikat-i hâli ve bu mes'elenin ehl-i şerî'at beyninde muhtelefun fihâ idügin bilen bunları tekfir ü ta'n ve ta'n u teşnî' ile **(84a)** *velâ yagteb ba'dukum ba'dâ* ve dahı *inne ba'dâ zanni ismün* nass-ı şerîfiyle 'âsî ve âsim olmakdan hazer idüp Yahya bin Muâz er-Râzî hazretlerinin ahvalin Hak teâlaya tefvîz iden fukahâ gibi hikmete haml idüp bu husûsda sükut itmek lâzım idügin bilmek gerekdir ve bu husûsda tasavvuf kitâblarında ve şerî'at kitâblarında kıl ü kâl çokdur, cümlesi beyân olunursa tatvîl-i kelâm olur. Amma el'ân bir kılden alur hemân Hak teâla ümmet-i Muhammed 'ulemâsin istikbâr-ı inâddan ve garaz-ı ta'assubdan saklaya âmin. Ve ehl-i tarikat ve ehl-i irfân olanlara dahı pend ü nasihat oldur ki münkirlere bile garaz u cidâl itmeyüp cefâya tahammül idüp mücâdele-i tâmmeye tasaddî itmeye. Anların zuhûr ve dahli ger şeytân degüldür, kâmil olup hakikat-i hâl anlıyanlara mekr-i Hakdır ve imtihan-ı İlâhidir. Beyt:

Sığın Allaha sūfi hîle-i şeytâna aldanma  
'Înâd-ı münkirin mekr ü hud'adır aslı var sanma

Bu hâl ma'lûm-ı şerîf ola ve Hak Te'âla kâmillere ve tâliblere mu'în olup şerhlerin kendi lutfundan def' eyleye âmin. Yâ hayre'n-nasırîn ve'l-hamdulillâhi'r-Rabbi'l-âlemîn. **(84b)**

Beyân-ı 'özü-i sâdika: Bu husûsda kitâblar ve risâleler çokdur, deverân-ı sūfiyenun cümlesi cevâzına delîl-i sarîhdür. Bu ma'nâlar intihâb olundu ki âkıl u 'ârif ve ehl-i insaf ve ehl-i ma'ârif olan bu kadardan fehm ü izân iderler. Ve za'f-ı pîrî ile ve aceyle yazılmışdur, üslûbuna ve kitâbetine dahl olmaya. Ve bu risâleyi ehl olan kimseler okuyalar ki murâd hâsıl ola. Eger bu husûsu inkâr idene cevâb hâsıl olmayup münkirin inkâr iderlerse yolu okunmayup ve kemâlfehm ü iz'ân olunmadığından şöyle biline. Beyt-i Farisî

Murad-ı mâ nasihat bûd goftem  
Havâlet bâ-Hudâ kerdîm ü reftem  
Mine'l-muhlis ed-dâî Dervîş Ömerü'l-Fuâdî  
Hâdim-i fukarâ-i âsitâne-i Şa'bân Efendi  
Kuddise sırrahu'l-'azîz.

## 7. Sonuç

Hakkında “Devran ve Semâ Risaleleri” şeklinde risale ve eserlerin yazıldığı devran, raks ve semâ hakkında, Türk tasavvuf düşüncesi ve edebiyatında çeşitli tartışmaların yaşanmış, tasavvuf çevreleri ve bazı âlimler konu üzerinde olumlu ve olumsuz görüşler ortaya koymuşlardır. Konunun ortaya çıkmasında tekke ve tarikatlarda

gerçekleştirilen zikir ve âyinler esnasında devran, semâ ve raks gibi farklı adlar verilen bazı hareketlerin ve ritüellerin dinen meşru (doğru) olup olmadığı hususu taraflarca ele alınıp tartışılması etkili olmuştur. Osmanlı Devleti zamanında “Kadıızâdeliler ve Sivasîler tartışması” olarak da literatüre giren bu tartışmalardan sonra tasavvuf düşüncesi ve edebiyatında pek çok eser ve risalenin yazıldığını görmekteyiz. Yazılan bu risalelerden üç tanesi de Halvetiyye Tarikatı'nın Şâbâniyye koluna mensup ve Şâbâniyye'nin beşinci postnişini olan Kastamonulu Ömer Fuâdî'nin *Devrân-ı Sûfiyye'nin Cevâzına Müteallik Risâlesi* adlı eseridir.

Ömer Fuâdî telif ettiği bu risalesinde, hakkında lehte ve aleyhte tartışmaların yaşandığı semâ ve devran konusunda olumlu bakışını da dile getirerek kısa sayılabilecek şekilde konu hakkında değerlendirmede bulunmuştur. Bu risale, Ömer Fuâdî'nin sağlam bir medrese eğitimi alması, eser verebilecek derecede Arapça ve Farsça bilmesi, medrese eğitimi sonrasında bir müddet müftü olarak görev yapması gibi özellikleri yanında ve kaleme aldığı konuya olan vukufiyetini önemli kaynaklardan yararlanarak delilleri ile ilmi ve fihki açıdan ortaya koyması ve karşı itirazlara ilmi cevaplar vermesi yönüyle önem kazanmaktadır. Risale üzerine yapılan bu çalışma ile, semâ ve devran konusu hakkındaki tartışmaların anlaşılmasına ve bu alanda ortaya konulan literatüre katkı sağlanılmasına çalışılmıştır.

### Sonnotlar

- 1 Menâkıbnâmeler, din büyüklerinin hayatları etrafında teşekkül eden kerametlerin anlatıldığı hikâyelerdir. Ömer Fuâdî'nin menâkıbnâmesi kitap olarak hazırlanmıştır (bk. Bedirhan, 2019). Ayrıca; Bu menâkıbname ve anlatılar günümüzde de varlığını sürdürmektedir. Şeyh Şabân-ı Velî etrafında oluşan anlatıların bağlamsal kuram çerçevesinde “sözlü kültür”, “yazılı kültür” ve “elektronik kültür” ortamları olmak üzere üç seviyede ele alındığı ve değerlendirildiği ve sözlü kültür ortamı temelli olan anlatıların yeni iletişim ortamları aracılığıyla (dergi, kitap, internet vb.) nasıl ve hangi şekilde yayıldığıyla ilgili bk. Küçükbasmacı, 2017.
- 2 *Türbename*, Ömer Fuâdî'nin tasavvuf karşıtlarına cevap vermek için kaleme aldığı bir eserdir. Eser hakkında daha fazla bilgi için bk. Kızıler, 2013.
- 3 Eserin kütüphanede kayıtlı yazmasının temini konusunda yardımcı olan Dr. Mustafa Tatcı hocama teşekkür ederim.
- 4 Anadolu Türk tasavvuf geleneği ve müzik ilişkisi için bk. Demirci: Koca, 2018.
- 5 İnanç ve müzik ilişkisi açısından semah ve semâ kavramlarının incelenmesi üzerine bk. Güray, 2012
- 6 Semâ ve Semâ Risaleleri konusunda yazılmış eserler ile ilgili bk. Dülger, 1998.
- 7 Kadıızâdeliler ve Sivasîler tartışması hakkında bk. Gürer,2003; Koca, 2004; Arpağuş, 2007; Öngören, 2010; İnanır, 2013; Baz, 2019.

## Kaynaklar

- Ak, Ahmet Şahin. (2016). *Türk Din Müsikisi*. 4. Bs., Ankara: Akçağ Yayınları.
- Arpağuş, Safi. (2007). “Hüccetü’s-Semâ (XVII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Müsiki, Semâ ve Devran Hakkındaki Dinî Tartışmalar ve İsmâil Ankaravî’nin Semâ Müdafası)”. *Marife Dergisi*, 3, s. 369-399.
- Aşkar, Mustafa. (1999). “Bir Türk Tarikatı Olarak Halvetiyye’nin Tarihi Gelişimi ve Halvetiyye Silsilesinin Tahlili”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 39, s. 535-563.
- Ateş, Erdoğan. (2017). *Türk Din Müsikisi*. 2. Bs., İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Baz, İbrahim. (2019). *Kadızedeliler Sivasiler Tartışması*. Ankara: Otto Yayınları.
- Bedirhan, Muhammed. (2019). *Şabân-ı Velî Menkıbeleri*. İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Bektaş, Ali. (2019). *İslam Tasavvufunda Halvetiyye Ramazâniyye Usûl ve Âdâb*. İstanbul: Nefes Yayınları.
- Cebecioğlu, Ethem. (2014). “Semâ”. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. 6. Bs., Ankara: Otto Yayınları, 426.
- Demirci, Mustafa; Koca, Fatih. (2018). “Hacı Bayrâm-ı Velî ve Dinî Müsiki”. *Hacı Bayram-ı Velî*. Haz. İbrahim Ethem Arıoğlu. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 559-603.
- Demirel, İsmail. (2018). “Ömer Fuâdî’nin Türkçe Tasavvuf Risaleleri”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dülger, Yusuf. (1998). “Ahmed B. Muhammed Et Tûsî El-Gazzâlî ve Niyâzî-i Mısrî’nin Semâ Risaleleri”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Göktaş, Vahit. (2011). “Halvetiyye’nin Şâbâniyye Ekolü ve Kolları”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26, 133-160.
- Güray, Cenk. (2012). “Anadoludaki İnanç ve Müzik İlişkisinin Semâ-Semah Kavramları Çerçevesinde İncelenmesi”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gürer, Dilâver. (2003). “Semâ ve Devrân Hakkında İki Risâle”. *Marife Dergisi*, 1, 255-260.
- Güzel, Abdurrahman. (2012). *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı El Kitabı*. 5. Bs., Ankara: Akçağ Yayınları.
- İnanır, Ahmet, (2013). “XVI. Yüzyıl Osmanlı Fakih ve Sufilerinin Semâ, Raks ve

- Devrân Tartışmalarında Lehte ve Aleyhte Kullandıkları Hukûki Deliller ve Değerlendirilmesi”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.17, 2, 237-269.
- Kara, Mustafa. (2015). *Teslimiyet ve Samimiyet Örneği Şeyh Şâbân-ı Veli*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Kemikli, Bilal. (1997). “Türk Tasavvuf Edebiyatında Risâle-i Devrân ve Semâ Türü ve Gaybî'nin Konuya İlişkin Görüşleri”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.37, S. 1, 443-460.
- Kızıler, Hamdi. (2013). “XVII. Yüzyılda Yaşayan Bir Sufi'nin Tasavvuf Karşıtlarına Verdiği Cevaplara Dair Bir Örnek: Ömer Fuadî'nin Türbenâme Risalesi”. *Journal of Islamic Research*, 24(3), 137-145.
- Koca, Ferhat. (2004). “Osmanlı Fakihlerinin Semâ, Raks ve Devrân Hakkındaki Tartışmaları”. *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*. 13, 25-74.
- Küçükbasmacı Gülten. (2017). “Şeyh Şâbân-ı Veli İle İlgili Anlatıların Anlatı Ortamı”. *Türük Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 10, 70-83.
- Ömer Fuâdî. *Devrân-ı Süfîyye'-nin Cevâzına Mûteallik Risâle*. Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Kitaplığı, (AE), 1104.
- Ömer Fuâdî. (2012). *Divânçe-i İlâhiyat (Sadefîyye-Pendiyye)*. Haz. Mustafa Tatçı, Mustafa Sever. Ankara: Hz. Pîr Şeyh Şâbân-ı Veli Kültür ve Sanat Derneği Yayınları.
- Öngören, Reşat. (2010). “Osmanlılar Döneminde Semâ ve Devran Tartışmaları”. *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 25, 123-132.
- . (2012). *Osmanlılar'da Tasavvuf (Anadolu'da Süfîler, Devlet ve Ulemâ)*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- . (2013). “Zikir”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.44, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 409-412.
- Pakalın, Mehmet Zeki. (1993). “Devran”. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.1, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 438-441.
- Tatçı, Mustafa. (2010). “Şâbânîyye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.38, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 211-215.
- Uludağ, Süleyman. (1994). “Devran”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 9, İstanbul; Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 248-249.
- . (1997). “Halvetiyye”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 15, İstanbul; Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 393-395.

- . (2015). *İslâm ve Musiki*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Uygun, Mehmet Nuri. (2013). “Zikir (Mûsiki)”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 44, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 412-413.
- Yazar, İlyas. (2007). “Ömer Fuâdî”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 34, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 61-63.
- Yılmaz, Ali. (2014). “İslamî Dönem Türk Edebiyatının Kaynakları”. *Türk-İslam Edebiyatı El Kitabı* (2. Baskı, Editör Ali Yılmaz, Ankara: Grafiker Yayınları, 117-141.
- Zavotçu, Gencay. (2007). *Türk Edebiyatı'nda Hâb-nâme ve Ömer Fu'âdî'nin Hâbiyye Risâlesi*, Kocaeli: Hazret-i Pîr Şeyh Şa'bân-ı Velî Vakfı Yayınları.

**EK: Ömer Fuâdî'nin *Devran Risalesi*'nin Yazma Nüshasından Örnek Fotoğraflar (Başı ve Sonu):**



